

ХІНО. В той час, як Харків робить крок назад. Але він не втрачає надій, що Держнаукметодком вирішить цю проблему.

Над колишньою університетською бібліотекою на довгі вісім років нависає домокль меч знищення.

Тринадцять років сирітства були найтяжчими у її історії. Тому покоління бібліотекарів випала важка доля. Безкінечні вилучення літератури з політичних мотивів, розпочата чистка соціального складу бібліотек, жертвою якої стали декілька керівників бібліотеки, в тому числі К. І. Рубинський, лихоманка фінансування – все це деморалізувало колектив.

До того ж, іде, санкціоноване Наркомосом, розтягання фонду бібліотеки, передача книг і цілих галузевих відділів новоствореним науковим установам, бібліотекам, музеям Києва.

– 1929 рік. Українському науково-дослідному інституту педагогіки передається педагогічний відділ ЦНУБ (44 тис. книг);

– 1929 рік. Український державний медичний бібліотеці – фонд медичної літератури;

– 1929 рік. Бібліотеку спіткав важкий удар. Розпорядженням Укрнауки науково-дослідному інституту ім. Т. Г. Шевченка передаються 63 найцінніших рукописів, які ніякого відношення до його досліджень не мали. Це рукописи М. О. Добролюбова, О. М. Радіцева, М. Ю. Лермонтова, лист О. С. Пушкіна до Радзянко, рукописи пісень Гейне, листи М. М. Карамзіна, а також безцінні для Харківського університету “Бумаги об основани Харьковского университета”, “Дело правления университета о Каразине” та інші. Університет полишився матеріалів щодо його документальної історії, а бібліотека – раритетів, які склали її славу і гордість;

– 1930 рік. До бібліотеки інституту історії партії і Жовтневої революції при ЦК КП(б)У передано більше тисячі одиниць суспільно-політичних журналів.

Перелік втраг бібліотеки можливо було б продовжувати. Справжнім апофеозом кампанії з приводу з'єднання харківських бібліотек стало засідання спеціальної наради при секторі науки Наркомосвіти (1931), яка ухвалила замість двох бібліотек, що є в Харкові, ЦНУБ та Державної бібліотеки ім. Короленка утворити єдину бібліотеку ім. т. Сталіна. Ця бібліотека має бути, за ствердженням реформаторів, однією з найкращих в СРСР¹. Так, колишня університетська бібліотека мало не одержала імені батька народів.

Лариса Понсдельник

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО ВОЛИНИ МІЖВОСННОГО ПЕРІОДУ (1921–1939)

Ужиткове мистецтво – один із найпоширніших видів творчості народу. Особливість зразків цього виду мистецтва полягає в тому, що вони зберігають, передаючи з покоління в покоління, давні національні традиції, самобутність і колорит кожного етнографічного регіону.

Кінець дискусії про долю бібліотеки поклав Нарком освіти України М. О. Скрипник. У своєму виступі на колегії Наркомосвіти у 1932 р. він сказав: “Не думаю, що вийде добре, коли об'єднати наукову бібліотеку з бібліотекою ім. Короленка. Тут треба виходити з цілеспрямованості бібліотеки. Наукова бібліотека має бути знаряддям наукової роботи... Завдання бібліотеки ім. Короленка інше, а саме: обслуговування широкого культурно-пролетарського активу для набуття знань. Цілеспрямованість інша, а значить, і об'єднувати не треба. Нам треба цей об'єднаний ентузіазм дещо прикоротити. Кілька разів це питання підноситься, кілька разів доходило воно до колегії і кожного разу відмовлялися. Треба і зараз також відмовити”².

На привеликий жаль, бібліотеку в цей скрутніший час не підтримали її читачі, учені колишнього університету. Не зробив цього і Д. І. Багалій, який любив бібліотеку і багато свого часу для неї зробив. Не захистили її і його колеги, ті, що займали провідні посади у Наркомосвіті (М. Яворський). Ми не маємо права осудити опального вже не той час видатного історика, бо істинним суддею для себе був він сам.

Сторінка історії харківського університету, до якої ми тільки що доторкнулись, перенесла нас до неписької доби грандіозних зламів і потрясінь, досвід яких так поєднує нас із сьогоденням.

¹ О Центральной научно-учебной библиотеке: Постановление СНК УССР, 27 февр. 1922 г. // Соб. узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 9. – 27 февр. – С. 152–154.

² Годжевич М. Якої бібліотеки потребує столиця // Комуніст. – Х., 1928. – 9 верес.

³ Дубровський В. В. Організація мережі наукових бібліотек та найближчі завдання в їх роботі // Бібліот. збірник. – 1926. – № 1. – С. 10–16.

⁴ О Центральной научно-учебной библиотеке: Постановление СНК УССР, 27 февр. 1922 г. // Соб. узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 9. – 27 февр. – С. 152–154.

⁵ Гаурілія М. Дайте і нам слово сказати // Комуніст. – Х., 1928. – 11 жовт.

⁶ Реорганізація бібліотечної справи в столиці: [Спец. нарада при секторі науки] // Рад. книгар. – 1931. – 25 сент. № 24. – С. 31.

⁷ Скрипник М. О. Кілька слів про бібліотечну справу: Промова на засіданні Колегії НКО 3.05.1932 р. по питанню “Про стан і перспективи роботи наукових бібліотек” // За соц. будівництво. – 1932. – № 2. – С. 5–9.

III. Джерелознавчі галузі знань

ське гончарство характеризувалося цілісним комплексом різноманітних народних виробничих традицій, що збереглися з попередньої епохи. Здебільшого виготовляли мало оздоблений ужитковий посуд, який задовольняв щоденні потреби населення. Це різні за розмірами, формою та призначенням горщики, глечки, дзбанки, макітри, миски, а також лопьки, комини, кашлі, дитячі іграшки тощо. Там, де були великі запаси сировини, утворилися осередки керамічного виробництва, що обслуговували значну територію регіону. Кожен із них мав свої усталені традиції щодо технології виробництва, пластики та оздоблення виробів, які передавалися від покоління в покоління. Виробництво керамічних виробів було достатньо трудомістким процесом. Воно вимагало від ремісника володіння різноманітними навичками – починаючи від вибору і добування глини і закінчуючи термічною обробкою виробів.

Глина – основна сировина в гончарному виробництві. Гончарі добре знали фізичні властивості і технологічні особливості місцевих глин. Добували її тільки в спеціальних ямах на глибині 1,5–2 м, а в деяких випадках доводили розробку на глибину до 7 м. Грунтовий пісок на метр знімали лопатою (“залізняком”), возили волами, збивши в грудки. Ручний спосіб добування дозволяв відібрати кращу за якість глину. В хаті збивали “бабки” (заввишки 1 м), стругали, мочили одну добу, а потім знову робили грудки. Замочену глину склали в “глинник” (куток біля порогу). Перед формуванням її виминали, щоб не було камінців. Готовий посуд ставили просихати на пятра (спеціальні полиці), де він висихав упродовж 4–5 днів. Візерунок робили на крузі, насічки (“хрубежники”) “карбовкою” (дерев’яним зубчатим кільцем).

Ряба гартована кераміка виготовлялася в селі Качині Камінь-Каширського повіту. Виробляли такі гончарні вироби як: “мамзелик” – горщик на 1 л, “семак” – 2 л, “зливач” – 3 л, “нарозник” – 4 л, “одинець” – 6 л, “одинець” – 8 л, “поляк” – 16 л. Виготовлялись також “дзбанки”, “баньки” та “макотри” різних розмірів і навз.

До глини додають жорстку (випалений, потовчений і просяяний камінець), після випалювання гарячі вироби вмочують для зміцнення в житнє борошно, розведене водою. Від цього вони і робляться плямистими, “рябіє горшки”¹.

Як свідчать документи Державного архіву Волинської області, гончарів на Волині називають “горщарами” і “горціями”². Від давня славилася гончарним промыслом і село Рокита Любомльського повіту. Тут гончарство зародилось понад 400 років тому. Майже кожен дорослий чоловік вважався в селі гончарем. У часи панської Польщі це ремесло служило для мешканців села одним з головних засобів існування.

Через велику кількість гончарів як і в Рокиті, так і в сусідньому Дубечному виробі доводилось збувати дешево. Щоб купити пуд хліба, треба було продати цілу ліч горщиків. Поряд із “сяньою” (чорною) керамікою, давня виготовляли також полив’яну (про це свідчать

знахідки в землі). Подібний посуд виготовляли в Олександрії та Верхах.

Після того, як вироби висушували, їх розписували камінцем перед випалюванням. Лискучі візерунки у вигляді різноманітних “кривуль”, “сосонок”, “зірочок”, “кружалець”, “писочків” тощо красиво проглядають на матовому тлі посудини. Подеколи вони поєднуються з тисненим орнаментом.

Посуд в с. Качині щодо міцності і надійності у користувани був значно кращим, ніж у Рокиті. Тому й возити далеко не доводилось – його скуповували на місцях люди з далеких і ближніх сіл.

Відомим осередком гончарства було село Кульчин, що поблизу Луцька. Не випадково церква в селі носять ім’я святого Георгія (Юрія). А вже у давнину він вважався також і покровителем. За даними фонду 46 з Держархіву Волинської області, у 1928 р. тут налічувалося 100 верстатів. Якісні вироби кульчинських гончарів тоді були високо оцінені на виставці кустарних промыслів Волині і стали основою створення Музею Волинського.

У Кульчині виробляли горщики, глечки, миски, баньки, близнята, ринки, маслобойки, кухлики, макітри, вазони, підставки під вазони, посуд для дітей, каганці, форми для пасок. У воєводстві славилася імені кульчинських майстрів гончарства Андрія Васильчика, Володимира Ковальчука, Тараса Вінцюка.

З 12 років Тарас Вінцюк почав працювати на крузі. Не маючи достатнього зросту, щоб сісти на лаву до верстату, штовхав крут, стоячи на одній нозі. Робив денно по 300 накривок з вушками, заробляючи великі на той час гроші – 25 копійок. Від тої пори гончарство стало головним його ремеслом. Свої вироби хлопцеві двічі на рік, на Миколи, возив на Жидичинський ярмарок. Збував їх у Ковелі та Луцьку і славився відмінним гончарем⁴. Пізніше, з 1925 р. допомагала йому його прекрасна дружина Юстина Никонівна. Дев’ятеро дітей вирости біля гончарного крута, ліпили забавки, навперейми носили вироби до горна. А гончарує досі тільки чоловік дочки Євгенії – Володимир Ковальчук, спадковий гончар. Тарас Васильович досконало володів традиційними прийомами гончарного ремесла. Виготовлені ним речі стрункої форми, гарних пропорцій, із тонким гладеньким черепком демонструвались на багатьох виставках народної майстерності.

Юні археологи Жидичинської школи розкопали горно Тараса Вінцюка, виявивши з нього залишений колись бракований товар. Рожево-жовті черепки лишили на собі дотик руки Майстра.

“Літопис Волині”, який до сьогодні видає Товариство дослідників Волині у Вінніпезі, розповідає також про гончарів Черепії та с. Дзвиняча, які крім глиняного начиння виробляли дитячі забавки, фігурки, свистки, різних звірят, іноді жаргівливих та смішних. Окремі з них виконані в кількох кольорах та з певною фантазією. Забавки тих місцевостей можна було бачити в найкращих крамницях усієї Волині⁵.

Волинські майстри неодноразово брали участь у різних виставках та ярмарках. Зокрема, на Рухомій виставці 25 промислових і ремісничих фірм у Луцьку⁶, на ярмарку, організованому Волинською Рільничою Палатою⁷, на Волинській виставці народних промислів⁸.

У західних повітах Волині, багатих на льон, коноплі, вовну, до 80-ти відсотків населення займалось ткацтвом. Майже у кожній хаті стояв верстат для виготовлення грубого полотна, рядна, мішковини. У селах Підлужжя, Тростянець, Самостріли, Любохиня та інших виготовляли кольорове сукно, полотно, фартухи. З великою майстерністю ткали килими. У східних повітах переважали рослинні орнаменти, у західних – геометричні.

Прикладом цього мистецтва можуть бути зразки килимів, ряден, представлених в експозиції та у фондах Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. Це, зокрема, рядно Гонтар Антоніни з села Вигуринці Луцького повіту, крайка вовняна, різнокольорова, для підв'язування свити, з села Лишнівка Рівненського повіту⁹; доріжка ткани в кольорові поперечні смуги – сині, білі, бордові, зелені з села Хобултова Володимир-Волинського повіту¹⁰; килими домоткані з геометричним орнаментом із села Козин Рожницького повіту¹¹.

Основними видами сировини, яка застосовувалася в польському ткацтві, були льон, коноплі, овеча шерсть.

Щоб отримати ткацьку сировину – льон, коноплі і шерсть відповідно обробляли. З льону з допомогою дерев'яного валка вибивали сім'я, били "грачами", колими чи м'яли ногами. Такий льон давав волокно вищого ґатунку. Тільки після цього наступав процес слання льону. Слани його на лугах, полях ("стедлихах"). Видежаний льон збирали, в'язали в снопи і звозили додому¹². Відповідно обробляли і овечу шерсть. Стригли овець двічі на рік – навесні і восени. Перед цим їх мили в річці, або жмили саму шерсть. Далі обробляли волокно й овечу шерсть. Для цього застосовувались прялки і веретена.

Готові вироби селяни вивозили для продажу на ярмарки і торги до міста (килими, рядна, крайки, сорочки, рушники, зимовий одяг із вичинених овечих шкур). Селяни переважно були самі закрійниками й кравцями. Святковий одяг, особливо жіночі сорочки, рушники прикрашали різноманітними вишивками. Крайці свої вироби волиняни представляли на різних виставках. Присприяні засновниці філії Союзу Українок у м. Костополі Ганни Рошинської вироби ткацтва з Волині були задіяні у вечорах народного одягу у Львові¹³.

Волинська вишивка має багаті традиції, які простежуються у способах вишивання, кольоровій гамі вишивок, у сюжетах. На Волині переважала лінійна вишивальна техніка, тобто така, де довжина стібків залежала від певного числа ниток полотна, на які накладався стібок, а візерунки – від точного числа стібків і напрямку ниток полотняного переплетіння. Декоративний шов і рисована "гладь", що допускають криволінійні форми візерунка, напрям яких не залежить від напрямку полот-

няного переплетіння, трапляються теж, але рідше. Це дуже тонке і точне вишивання.

В експозиції Волинського краєзнавчого музею представлені рушники, сорочки, свити жіночі, оздоблені вишивкою. Техніка виконання переважно хрест, проте зустрічається гладь, мережка, рушниковий шов, занязування (спосіб характерний лише для Волині). Зустрічаються також і зерновий вивід, вирізування, вишивання бісером. Вироби оздоблюються геометричним та рослинним орнаментом. Кольори – від традиційного червоного і чорного до різної гами білого, зеленого, синього, жовтого. Найяскравішими витворами мистецтва того часу є домоткані рушники майстрині І. Пеняк з села Рогатин Любомльського повіту¹⁴, оздоблений смужкою з геометричним візерунком і другою смужкою у вигляді прямої гілки з п'ятипелюстковими квітками, листочками. Багата на колорит вишита сорочка з села Черне Камінь-Каширського повіту¹⁵, техніка вишивання – хрестик, сорочка з села Кошично Камінь-Каширського повіту¹⁶, вишивка хрестиком та гладдю.

Свій перший візерунок зміла вишивальниця з Луцька Надія Горницька вигантувала ще в шестирічному віці. І хоча Надія Гаврилівна, її сестри та брат навчалися у польських школах і гімназіях, проте у родині православного священника Гаврила Олександровича свято збереглися народні традиції, культура українського народу. Протягом всього життя пронесла вона любов до волинської класичної вишивки. На рушниках, серветках, фартушках майстрині червоним подум'ям горять волинські візерунки. Своєрідна орнаментика – неповторна, оригінальна. А ще коли біля них ґатована мережка – то така вишивка стає справжнім мистецьким витвором.

Надія Горлицька і сьогодні дбає, щоб волинська народна вишивка не забулася, не потьмяніла, а знайшла своє продовження, щоб нею зашквалилася молодь. Свідчення цьому – створений з власної ініціативи гурток вишивальниць у Луцькій середній школі № 2. Раз на тиждень вчить премудрості свого чудового ремесла і студенток Волинського державного університету імені Лесі Українки. Проте мусимо зробити закид, бо в час розбудови нашого краю, який споконвіку славився майстринями-ткалями, полотном, яке кулувала Європа, доводиться сьогодні діставати полотно для вишивки за рубежом, у далеких світах. Як же будемо берегти наші традиції?

Великого поширення набуло і писанкарство, обряди, пов'язані з фарбуванням яєць, завжди мали місце серед українського народу. Традиційними елементами розпису є "грабельки", "вітрячки", "зірки", "ялиночки". Вважають і донині писанки затуршівської писанкарки Софії Василівни Марших. Рослинний орнамент "зірка" у вигляді восьмипелюсткової розети – найхарактерніші елементи розпису писанок цієї талановитої жінки¹⁷.

У редакційній статті "Крашанки" газети "Народний вісник" за 1927 рік¹⁸ надруковані поради щодо фарбу-

вання крашанок. Так, найяснішу фарбу жовту – канаркову отримували з кори молодого яблуні. Жовтий колір із жовтих квітів, зелений дає коріння кропиви, зерна соняшника, листя барвінку. Світлий відтінок зеленої фарби – листя молодого жита та окремих трав. Цікаві результати дають і лушпиння цибулі, і столовий буряк, і мальви, і чорна бузина, листя чорного клена, навіть синька до білизни.

Майже в кожній селянській сім'ї займалися плетінням з лози та кори дерев. З лози плели тин, повітки, хатне начиння (столики, крісла, колушки, люльки); кошики і корзинки для збирання картоплі та інших овочів і плодів; риболовні снасті (коші, верші), а також іграшки і сувеніри.

Найпридатніший для плетіння різновид лози – верболіз, який на Волині називають “молокитою”. Він також використовувався для переплетіння діжкоподібних посудин (солом'яників) із скрученої соломи, в яких зберігали зерно, муку. З верболізу плели і хлібниці, і футляри для скляного посуду.

Інструменти для заготівлі матеріалів та плетіння виготовляли переважно в кузні місцеві ковалі. Це були ножи різної форми, колушки для розколювання лозових прутиків на 3–4 частини, шила, шпички, ключки з міцної деревини для плетіння.

Серед експонатів у фондах краєзнавчого музею виробили з лози, соломи: козубець, плетений із лози та соломи для зберігання зерна, борошна, виготовлений в с. Куснище Любомльського повіту¹⁹, солом'яник з с. Шгунь Любомльського повіту²⁰.

Із кори лози плели постолі, бсрезі, липи, розпареного соснового шпону (драніць) – коробки (верейки, вереньки) для збирання у лісі грибів та ягід. У тому ж фонді Волинського краєзнавчого музею зберігаються личаки, виготовлені Григорієм Данилюком із села Цар Камінь-Каширського повіту²¹; лапті з села Бобли Ковельського повіту²². Техніка їх виготовлення зводилася до прийому плетіння з оваліною путівкою і боргами, які зроблені у вигляді петель (в них протягувався шнурок, кінці якого залишались ззаду, ними обмотували ногу).

Давні традиції має декоративна дерев'яна різьба. Нею прикрашали предмети селянського житла: віконні наличники, полиці, мисники.

З дерева виготовляли різні предмети побуту, іграшки. Характерними для Полісся способами різьби були вирізування та видовбування. Основними ознаками

поліської різьби є неясність і нечисленність вживаних мотивів.

Представником майстерності різьбярської справи на Волині в 1920–1930-х роках був Йосип Петрук. В його колекції цілий ряд дерев'яних скульптурок: “Ліся Українка”, “Тарас Шевченко”, “Бандуристи”, “Мені тринадцятий минуло” та ін.

Доводиться констатувати, що відходять у минуле окремі рідкісні види декоративно-ужиткового мистецтва. Занедбані гончарне, ткацьке ремесла, лозоплетіння, такі характерні для Волині між двома війнами. Сьогодні завдання краєзнавців, етнографів, архівістів, усіх, кому дорога рідна культура, хто хоче зберегти її для нащадків, – всіляко підтримувати тих людей, які поодинокі продовжують творити це мистецтво, заохочувати їх до творчості, спонукати щедро ділитися її секретами, щоби не переривалася давня народна традиція. Залучення архівних матеріалів лише посприє глибшому вивченню даної проблематики, створивши конкретну джерельну базу для дослідження цієї важливої галузі народної культури на різних етапах історичного розвитку.

¹ Гончарство Правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 4. – С. 76.

² Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1032, арк. 1–9.

³ Там само.

⁴ Патріарх гончарського ремесла // Колгоспна правда. – 1989. – 27 лип. – С. 3.

⁵ Літопис Волині. – 1966. – 8 лип. – С. 83–85.

⁶ Українська нива. – 1933. – 13 черв. – С. 4.

⁷ Там само. – 22 верес. – С. 4.

⁸ Там само. – 1934. – 10 жовт. – С. 3.

⁹ Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), Р2–127.

¹⁰ Там само, Р2–176.

¹¹ Там само, Р2–415.

¹² Полісся. Матеріальна культура. – К., 1988. – С. 188–193.

¹³ Літопис Волині. – 1953. – 11 січ. – С. 58–62.

¹⁴ ВКМ, Р2–86.

¹⁵ Там само, Р2–428.

¹⁶ Там само, Р2–463.

¹⁷ Волинські крашанки // Радянська Волинь. – 1991. – 26 берез. – С. 2.

¹⁸ Крашанки // Народний вісник. – 1927. – С. 36–40.

¹⁹ ВКМ, Р3–913.

²⁰ Там само, Р3–2876.

²¹ Там само, Р3–2805.

²² Там само, Р3–672/1–2.

²³ Літопис Волині. – 1971–1972. – IX–XI. – С. 136–137.

Катерина Климова

ВОСННО-ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розвиток історичного краєзнавства на початку ХХ ст. тісно пов'язаний з діяльністю науково-історичних товариств, установ, комісій. У розробленні питань історичного краєзнавства помітну роль відіграло Імператорське Російське воєнно-історичне товариство

(ІРВІТ). Діяльність окремих відділів ІРВІТ активізувала інтерес до вивчення місцевої історії.

Архівні джерела свідчать про різноманітність форм і напрямів вивчення історії Південно-Західного краю Російської імперії, яке здійснювалося Київським від-